

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

УДК 821.09:141.33

О.В. ГОРБОНОС,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури і культури імені проф. О. Мішукова
Херсонського державного університету*

А.І. КАРЮХІНА,

*магістр факультету іноземної філології
Херсонського державного університету*

МІСТИЧНИЙ СВІТ ЯК СКЛАДОВА ПРОСТОРУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються особливості звернення до містичних мотивів та їх функціонування у літературній творчості як художньо-культурологічна система. Підкреслюється як обов'язковий атрибут цього процесу і релігієзнавчий аспект даної проблеми та місце містичних мотивів у духовному просторі минулого.

Ключові слова: містика, містичні мотиви, надприродне, релігієзнавство, лонгітюдний, літературна творчість, авторське світосприйняття.

Світ художньої літератури в загальнокультурному процесі займає одне з центральних місць і є однією з найбільш довершених форм змалювання буття людини у всій його складності. І звернення митців у цьому складному процесі до містики є скоріше явищем закономірним, аніж спонтанним, адже містика – це одна із реальностей світу, який оточує людину, і є складовою її світовідчуття [1, с. 108].

Слід зазначити, що проблема художньої реалізації концепції містичного була постійно в центрі уваги дослідників як явище духовного життя людини. Її вивченням займалися літературознавці, релігійні діячі, філософи, культурологи. Серед них виділяємо такі постаті: О.А. Бєлий, Є.М. Мелетинський, С.М. Булгаков, В.С. Полікарпов, О.М. Ладова, Г. Шолем, М. Еліаде. У їхніх дослідженнях простежується і науково-теоретичний концепт, що у процесі об'єктивного розкриття поняття містичного звернення до релігійного досвіду християнства, іудейства, язичництва є одним із аспектів його вивчення. Відтак, метою цього дослідження є аналітичний зріз своєрідності функціонування містичних мотивів у індивідуально-авторському світі літературних творів з врахуванням найсучасніших науково-теоретичних підходів до вивчення цієї проблеми.

Історичний аналог та прообраз містики вбачається з давніх-давен в шаманських культурах, що мали на меті екстатичне зняття дистанції між людиною і богами або світом духів, проте містика у власному розумінні слова виникає лише тоді, коли релігійний світогляд підходить до поняття трансцендентного абсолюту, а розвиток логіки робить можливим свідомий відступ від неї в містиці [2, с. 128].

Містика (грец. *Mystikos* – таємничий) – це несвідоме, ірраціональне релігійне світосприйняття, закорінене в індивідуальних переконаннях людини, що можуть не відповіда-

ти засадам канонічного віровчення [3, с. 5]. Основою таких поглядів є магія слова, здатного виражати невисловлюване. Особливу роль у містиці відіграють семантично структуровані, віддалені від конфесійних традицій метафоричні утворення. Втаємничення у матеріальне дійство часто відбувається шляхом медитацій, візій.

Відтак, містика являє собою надприродні явища і наслідки духовної практики, зокрема зв'язок із потойбічним світом і надприродними силами [1, с. 56]. Поняття містики поєднується з концептом містичного. Містичне, у свою чергу, – загадкове, таємниче, надприродне, непояснюване.

По суті, і натхнення в мистецтві – це містичний трансценз, дотик іншого світу, духовного буття. Це переживання – свідоме чи несвідоме – митець намагається втілити в індивідуально-авторські художньо-образні форми [4, 105].

Відтак, містичне – це і надчуттєвий спосіб пізнання буття, і результат цього процесу. С. Булгаков підкреслює: «Містикою називається внутрішній (містичний) досвід, що дає нам можливість доторкнутися до духовного, Божественного світу, а також і внутрішнє пізнання нашого природного світу» [5, с. 112]. Містичний досвід варто відрізнити від звичайного душевного стану, настрою, яке, за словами дослідника, обмежується «завідомо суб'єктивною сферою, психологізмом». «Навпаки, – підкреслює філософ, – містичний досвід має об'єктивний характер, він передбачає вихід із себе, духовний дотик або зустріч» [5, с. 113]. Слід зазначити, що саме ця семантична специфіка визначає естетичне переломлення містики в літературі. Її варто відділяти від фантастики, яка також може бути містичною за формою. Адже фантастика передбачає цілеспрямоване вигадання, явну вигадку; містика переживається суб'єктом як достеменна дійсність, хоча вона і набуває найдивніших форм.

Г. Шолем, єврейський філософ, історик релігії і містики, підкреслює, що не існує такого явища, як абстрактна містика, або містичне переживання, не пов'язане з певною релігійною системою. Існує не містика взагалі, а лише її певна форма – християнська, мусульманська, іудейська і т. д. Дослідник стверджує, що «було б безглуздо заперечувати те, що між ними є щось спільне, і це якраз і є той елемент, який виявляється при порівняльному аналізі окремих видів містичного досвіду» [6, с. 56].

Ідентичну позицію займає американський письменник і філософ Р. Джонспід, який під містикою розуміє рід релігії, що ґрунтується на відчутті безпосереднього зв'язку із Богом, «на прямій та внутрішній свідомості Божественної присутності. Це релігія в її найбільш діяльній та живій стадії» [5, с. 105].

А звідси, містичне як джерело художньої творчості пов'язували зі специфічним хронотопом, внутрішнім осяянням, натхненням, що поривається до іншого світу, втілює епістемологічні можливості богопізнання, осягнення космофії, коли антитетична демонізму божественна духовність сприймається як любов [7].

До містичного дослідники відносять схильність до галюцинацій, видінь надприродного характеру, які є особливими здібностями візіонера. З містичним станом пов'язаний комплекс відчуттів, який може стати предметом і вербально-художнього втілення.

У зв'язку з цим виникає мова і про сталі містичні мотиви. Вони мають гносеологічний характер і втілюють результати Богопізнання і пізнання космосу, космофії – де явища природи стають символами вищої реальності [8, с. 97]. Такою, наприклад, є проза Парацельса (відомий алхімік і лікар швейцарсько-німецького походження) і розмаїття космологічних символів світових міфів [8, с. 99].

У мистецтві поняття містичного стосувалося вже давньогрецьких містерій, пов'язаних з культом Діоніса та Деметри. Його традиції були підтвержені «Ліствицею» Івана Синайського (VII ст.), апофатичним текстом псевдо-Діонісія Ареопагіта (V – початок VI ст.), а також анонімним «Містичним богослов'ям», «Божественними іменами», «Небесною ієрархією», зосереджені в антології «Добротолубство».

Одні з найбільш ранніх форм містичних мотивів у літературі проявлено в поезії «містиків» Майстера Екгарда, Й. Тайлера, Г. Сайзе. «Містики» – це своєрідне літературне явище у німецькій поезії XII–XVII ст., перейняте містицизмом, представники якого прагнули поєднатися з Богом через екстаз. Виник спочатку в жіночих монастирях, зокрема в ліриці Мехтільди Магдебурзької (прибл. 1207–1280), позначився на доробку Майстера Екгарда (прибл. 1260–1327), розвитку німецької мови. До школи Екгарда приєдналися Г. Сайзе (1295–1366),

Й. Тайлер (1300–1361). Офіційна католицька церква заборонила лірику «містиків», вбачаючи у ній прояви ересі, однак мотиви цього напрямку наявні у творчості Я. Беме (1575–1624), Й. Шефера (1624–1677), відомого за псевдонімом Ангелуса Сілезіуса, а також К. Кульмана (1651–1689) [3, с. 5].

Гуманісти епохи Відродження бачили в античній магії і містиці найважливіші засоби осягнення Божественних істин і вважали їх майже найвищими формами наукового знання. Тому відродження інтересу до античної культури супроводжувалось виникненням інтересу до античних релігійно-містичних віровчень. Зокрема у **«Божественній комедії» Данте** присутній своєрідний зв'язок античного космосу та християнської містики.

З літератури епохи Просвітництва все містичне та чуттєве вигнане; єдине світосприйняття, яке пропонувалося релігією та метафізикою, зруйнувалося, на зміну їм прийшли наука, мораль і мистецтво. І навпаки, XIX ст., у свою чергу, протиставляє позитивізму інтуїтивізм, ірраціональне світосприйняття та відродження містицизму («Кандид» Вольтера та «Персидські листи» Монтеск'є) [8, с. 121].

Містичні мотиви простежуються і в російській літературі як лонгітюдний художній процес. Одними з найяскравіших містиків у ньому є постаті М. Гоголя, М. Булгакова; містичні мотиви є невід'ємною складовою їх творчого здобутку. Що характерно, обидва автори описують потойбічну реальність, населену надприродними істотами, які мають можливість спілкування з людьми, але підхід до її змалювання характеризується різноаспектністю творчої манери письменників.

Зокрема М. Гоголь бере за основу написання власних творів фольклорну традицію різних народів, яка зберегла розповіді про різних істот надприродного світу, як добрих і світлих, доброзичливо настроєних стосовно людей, так і злих у відношенні до них. У творах письменника у світ людей проникають в основному зловілі злісні сутності, які мають за своїх помічників чаклунів та відьом [9, с. 32].

У збірці «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» містичні мотиви звучать практично у всіх повістях і мають більш виражений зовнішній характер. Повість М.В. Гоголя «Портрет», що увійшла до збірки «Петербурзьких повістей», характеризується тим, що в ній містичні мотиви набувають більш глибокого філософського сенсу. Талановитий художник мимоволі стає винуватцем того, що зло проникає в душі людей. Очі зображеного на портреті лихваря стали свого роду дверима, через які в людський світ входить зло неочікуваним, але безповоротним шляхом. Проникнувши в цей світ, зло не хоче його покидати, і портрет зненацька зникає із залу, де проходить аукціон.

Творчість М. Булгакова характеризується зверненням до містичних мотивів християнського характеру. Однією з головних рис «містичної природи» творчості письменника є фантастичність переходів, взаємозаміна реального, окресленого та ірреального, хиткого, міражного і зумовлює рушійну енергію дії. Мотиви дияволяди, бісівського, апокаліпсису оформлюють дивну діалектику цього світу, структурно пов'язуючи обидві ці тенденції [9, с. 55].

Згідно з проблемою нашого дослідження яскравим і неповторним мистецько-культурним явищем є звернення до містичних мотивів в англійській літературі Вікторіанської доби. Слід зазначити, що, починаючи з XIX ст., містика стає частиною культурно-побутового простору Англії і традицією дозвілля англійців. Вікторіанська доба була золотим століттям для містики, у цей час набувають значної популярності сеанси спиритизму, моторошні історії про привидів, що супроводжуються свідченнями очевидців, від яких холодне кров навіть у найзавзятіших скептиків.

Святвечір був традиційним часом, коли англійці збиралися разом якщо не для спиритичного сеансу, то, принаймні, для оповідань про привидів і паранормальні явища. Такі вечори біля каміна або при свічках, коли вулиці заповнені густим туманом, крізь який ледь пробивається світло ліхтарів, були нормою, і спілкування медіумів з духами і потойбічним світом було звичайною справою [10, с. 313].

Історії про духів і примар були поширені в засобах масової інформації. З виходом у 1843 р. повісті класика англійської літератури Ч. Діккенса «Різдвяна пісня» («A Christmas Carol») віра в примар і потойбічні сутності ще більше зміцнилася в суспільній свідомості. У періодичних виданнях все частіше стали друкувати розповіді про паранормальні явища і

спіритичні сеанси, що позбавило людей потреби передавати такі історії з вуст у вуста. Про привидів на фотографіях стало відомо наприкінці XIX ст., задовго до появи ефективних методів містифікації [8, с. 51]. Цей факт культурного життя Англії другої половини XIX ст. мав вплив і на розвиток літератури цієї доби; письменники у своїй творчості активно використовують містичні мотиви сну, двосвіття, двійництва, угоди з дияволом, неминучої смерті, дзеркала, портрету та ін.

Так, головним містичним мотивом роману О. Уайльда «Портрет Доріана Грея» стає мотив таємничого зв'язку долі людини з її портретом. Митець використовує цей фантастичний елемент, який стає формою фізичної і моральної деградації героя і, врешті, стає символом докорів сумління Доріана. Сюжет роману фактично будується на традиційному мотиві угоди з дияволом і участі магічного предмета у фатальній долі героя [2, с. 7].

Відтак, пульсація містичних мотивів у літературних творах як лонгітудно-художнє та культурологічне явище стає свідченням своєрідної, художньо неповторної форми розкриття особливостей авторського світосприйняття, його аксіологічної позиції і місця іраціональних складових людського життя в духовному просторі суспільства протягом багатьох століть.

Список використаних джерел

1. Соловьев В.С. Мистика и мистицизм [Электронный ресурс] / В.С. Соловьев // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – Т. 19. – 494 с. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/lib/book3182/>
2. Луков В.А. Феномен Уайльда / В.А. Луков, Н.В. Соломатина. – М.: Национальный институт бизнеса, 2005. – 216 с.
3. Мелетинский Е. От мифа к литературе / Е. Мелетинский. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 166 с.
4. Поликарпов В.С. Наука и мистицизм в XX веке / В.С. Поликарпов. – М.: Наука, 1990. – 202 с.
5. Балагушкин Е.Г. Сущность и структурное разнообразие мистики / Е.Г. Балагушкин // Религиоведение. – 2010. – № 2. – С. 102–113.
6. Шолем Г. Основные течения в еврейской мистике / Г. Шолем. – М.: Мосты культуры. Гешарим, 2004. – 512 с.
7. Бердяев Н.А. Мистика. Ее противоречия и достижения [Электронный ресурс] / Н.А. Бердяев // Дух и реальность. Основы богочеловеческой духовности. – 2007. – Режим доступа: <http://predanie.ru/berdyayev-nikolay-aleksandrovich/book/69675-duh-i-realnost/#toc30>
8. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2. – 624 с.
9. Набоков В.В. Лекции по русской литературе / В.В. Набоков. – М.: Эксмо, 2000. – 440 с.
10. Саруханян А.П. Английская литература от XIX века к XX, от XX к XIX: проблема взаимодействия литературных эпох / А.П. Саруханян, М.И. Свердлов. – М.: ИМЛИ РАН, 2009. – 568 с.

References

1. Solov'ev, V.S. *Mistika i mistitsizm, Entsiklopedicheskii slovar' Brokgauza i Efrona: V 86 to-makh (82 t. i 4 dop.)* [Mystics and mysticism, Encyclopedic vocabulary of Brokgauz and Efron: in 86 volumes (82 vol. and 4 added)]. Saint Petersburg, vol. 19, 494 p. Available at: <http://www.runivers.ru/lib/book3182/>
2. Lukov, V.A., Solomatina, N.V. *Fenomen Uail'da* [Fenomenon of Wilde]. Moscow, Natsional'nyi institut biznesa, 2005, 216 p.
3. Meletinskii, E. *Ot mifa k literature*, [From the myth to the literature]. Moscow, Rossiisk. gos. humanit. un-t, 2001, 166 p.
4. Polikarpov, V.S. *Nauka i mistitsizm v 20 veke* [Science and mysticism in 20th century]. Moscow, Nauka, 1990, 202 p.
5. Balagushkin, E.G. *Sushchnost' i strukturnoe raznoobrazie mistiki* [Essence and variety of mysticism]. *Religiovedenie* [Religious study], 2010, no 2, pp. 102-113.

6. Sholem, G. *Osnovnye techeniia v evreiskoi mistike* [The main tendencies of Jewish mysticism]. Moscow, Mosty kul'tury. Gesharim, 2004, 512 p.

7. Berdiaev, N.A. *Mistika. Ee protivorechiia i dostizheniia* [Mysticism. Its contradictions and achievements]. *Dukh i real'nost'. Osnovy bogochelovecheskoi dukhovnosti* [Spirit and reality. Fundamentals of theandric spirituality], 2007. Available at: <http://predanie.ru/berdyaev-nikolay-aleksandrovich/book/69675-duh-irealnost/#toc30>

8. Kovaliv, Yu.I. *Literaturoznavcha entsiklopediia* [Literary encyclopedia]: in 2 volumes. Kyiv, VTs „Akademiiia”, 2007, vol. 2, 624 p.

9. Nabokov, V.V. *Lektsii po russkoi literature* [Lectures in Russian literature]. Moscow, Eksmo, 2000, 440 p.

10. Sarukhanian, A.P., Sverdlov, M.I. *Angliiskaia literatura ot 19 veka k 20, ot 20 k 21: problema vzaimodeistviia literaturnykh epokh*, [English literature from 19th century to 20th, from 20th to 21st Problem of interoperability of literary epoch]. Moscow, IMLI RAN, 2009, 568 p.

В статье рассматриваются особенности обращения к мистическим мотивам их функционирование в литературном творчестве как художественно-культурологическая система. Подчеркивается как обязательный атрибут данного процесса и религиозоведческий аспект этой проблемы, и место мистических мотивов в духовном пространстве прошлого.

Ключевые слова: мистика, мистические мотивы, сверхъестественное, религиоведение, лонгитюдный, литературное творчество, авторское мироощущение.

The article is devoted to the peculiarities in appellation and functioning of the mystical motives in literary works as artistic and culturological system. The obligatory attribute of this process and religious aspect of the problem with the place of mystical motives in the spiritual field of the past are outlined.

Key words: mysticism, mystical motives, longitudinal, religious studies, literary works, author's perception of the world.

Одержано 3.03.2015.